

УДК 339.942:334.7

К. А. Фліссак,
кандидат економічних наук,
доцент Тернопільського національного
економічного університету

РЕГУЛЯТИВНІ ТА СТИМУЛЮЮЧІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

У статті розглянуто складові регулюючих та стимулюючих засобів у системі державної підтримки експортної діяльності вітчизняних товаровиробників, виділено проблемні й «вузькі» місця в забезпеченні ефективної зовнішньої торгівлі. Обґрунтовано напрями та шляхи їх подолання із використанням досвіду передових країн у сфері зовнішньоекономічної діяльності, розглянуто можливості його адаптації в Україні в контексті реалізації інтеграційної стратегії держави. Запропоновано можливі засоби і інструменти підвищення ефективності та державної підтримки діяльності експортерів.

Ключові слова: зовнішня торгівля, експорт, імпорт, зовнішньоекономічна діяльність, інтеграція, регулювання, система державної підтримки.

К. А. Фліссак

**РЕГУЛЯТИВНЫЕ И СТИМУЛИРУЮЩИЕ
СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ ИНТЕГРАЦИОННЫХ
УСТРЕМЛЕНИЙ УКРАИНЫ В СФЕРЕ
ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ**

В статье рассматриваются составляющие регулирующих и стимулирующих средств в системе государственной поддержки экспортной деятельности отечественных товаропроизводителей, выделены проблемные моменты обеспечения эффективности внешней торговли. Обоснованы направления и пути их преодоления с использованием опыта передовых государств в сфере внешнеэкономической деятельности, рассмотрены возможности его адаптации в Украине в контексте реализации интеграционной стратегии государства. Предложены возможные средства и инструменты повышения эффективности и государственной поддержки деятельности экспортеров.

Ключевые слова: внешняя торговля, экспорт, импорт, внешнеэкономическая деятельность, интеграция, регулирование, система государственной поддержки.

K. A. Flissak

**REGULATORY AND INCENTIVE TOOL
FOR IMPLEMENTING THE INTEGRATION
ASPIRATIONS OF UKRAINE IN THE SPHERE
OF FOREIGN TRADE**

The article deals with the components of regulatory and incentive funds in the system of state support of export activities of domestic producers highlighted the problem points to ensure effective trade. The trends and ways to overcome them with the experience of advanced countries in the field of foreign economic activity, the possibility to adapt them to Ukraine in the context of the integration strategy of the state. Suggested possible means and tools improve efficiency and public support for exporters.

Key words: foreign trade, export, import, foreign economic activity, integration, regulation, system of state support.

Постановка проблеми. Реалізація соціально-економічної політики України, спрямованої на адаптацію її економічної системи до новітньої парадигми економічного розвитку, ще раз підтверджує необхідність урахування світових досягнень при формуванні сучасної ефективної економічної моделі. Цей процес повинен здійснюватися в контексті сучасних інтеграційних процесів у міжнародному поділі праці й трансформації конкурентних методів забезпечення національних інтересів у використанні старих та освоєнні нових зовнішніх ринків збуту продукції і експорту послуг.

При цьому суттєве значення має вибір та обґрунтування пріоритетів у сфері зовнішньоекономічної діяльності, зокрема у зовнішній торгівлі, вироблення моделей і механізмів, спрямованих на ефективне досягнення поставлених цілей, розподіл функціонального навантаження між учасниками процесу, тобто суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності – підприємствами-експортерами та відповідними державними інституціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах тісного взаємопроникнення економічних інтересів

різних держав, відокремити питання економічної інтеграції від реалізації зовнішньої торгівлі країни стає практично неможливо. Адже саме завдяки товарним потокам створюються нові та зміцнюються існуючі зв'язки між державами. Дослідженням зазначених питань у різний час присвячували свої праці такі вітчизняні вчені, як Бураковський І. В., Козак Ю. Г., Козик В. В., Новицький В. Є., Циганкова Т. М. та ін., а також зарубіжні дослідники Б. Баласса, Е. Бенуа, М. Дюватріон, Р. Купер, К. Майер, А. Паніч, П. Робсон, Ж. Рюєф, Я. Тінберген, А. Філіп та ін.

Мета статті – розглянути складові регулюючих і стимулюючих засобів у системі державної підтримки експортної діяльності вітчизняних товаровиробників у контексті реалізації євроінтеграційних прагнень України, виділити проблемні та «вузькі» місця в забезпеченні ефективної зовнішньої торгівлі України з наступним виходом на обґрунтування напрямів і шляхів їх подолання. Пов'язати використання досвіду передових країн світу із можливостями його застосування у сфері зовнішньоекономічної діяльності України в контексті реалізації інтеграційної стратегії держави і на цій основі запропонувати можливі засоби та інструменти підвищення ефективності й державної підтримки діяльності експортерів.

Основні результати дослідження. З огляду на національні економічні інтереси України найбільш прийнятною на нинішньому етапі, на наш погляд, слід вважати орієнтацію української економіки в напрямках взаємодії її господарського комплексу з партнерами різних країн та економічних блоків. Актуальність таких акцентів обумовлюється, передусім, достатньо високим рівнем експортної залежності ВВП України. Завдяки цьому, з одного боку, відбувається заповнення відповідних ніш та сегментів міжнародних ринків товарами українського виробництва і походження, отримання валютних надходжень та формування позитивних позицій платіжного балансу держави. З другого боку, забезпечується реалізація виробленої українськими підприємствами продукції чи наданих послуг, формування фінансових ресурсів підприємств-експортерів, поповнення бюджетних надходжень, нарощення валютних резервів, вирішення певною мірою проблеми зайнятості.

Характерними особливостями міжнародних економічних відносин у XXI столітті є як поглиблення інтеграційних процесів, поєднання фінансових, технічних, технологічних, інтелектуальних та ресурсних можливостей їх учасників, так і подальше загострення конкуренції та посилення боротьби за відповідні сегменти міжнародних ринків. При цьому визначальними в розвитку експортної діяльності є такі чинники:

- сприятлива кон'юнктура на міжнародному ринку;
- ефективна діяльність підприємств у сфері зовнішньоекономічної діяльності (завоювання відповідного ринку та просування на ньому, забезпечення необхідного асортименту та якості продукції і послуг, виважена та конкурентна цінова політика);
- раціональна й ефективна державна політика у сфері підтримки національного експорту.

Державна політика щодо сприяння та підтримки експортної діяльності проявляється як у основних напрямках зовнішньоекономічної політики, так і в складових зовнішньоторговельної політики. Необхідним тут є вироблення головних зовнішньоекономічних пріори-

тетів країни у питаннях оптимізації структури експорту та надання безпосередньої підтримки національним експортерам, налагодження результативної співпраці з відповідними міжнародними організаціями, участі в їх діяльності та виробленні оптимальних і найбільш сприятливих умов для національних суб'єктів підприємницької діяльності, які виходять на міжнародні ринки. У цьому контексті до головних зовнішньоекономічних пріоритетів України сьогодні належить розвиток співробітництва з Європейським Союзом. Важливим залишається і визначення остаточної позиції України щодо участі у формуванні економічного простору на сході (СЕП).

Результативність утілення інтеграційного курсу України багато в чому залежить від розвитку зовнішньоекономічної складової, а підвищення ефективності торговельно-економічних зв'язків із країнами ЄС, своєю чергою, є однією із найважливіших складових у стратегії інтеграції української економіки до світового господарства та її євроінтеграційного курсу. Нині частка України в товарообороті Євросоюзу становить лише приблизно 0,4%, а в зовнішньоторговельному обороті України протягом останніх років на країни ЄС припадало від 23% до 31,5% його обсягів [1], хоч для ефективної інтеграції з Європейським Союзом ця частка повинна досягати не менш як 60%. Вагомим у сучасних умовах залишається значення зовнішньої торгівлі і з країнами СНД, частка яких становить від 31% до понад 38% обсягів зовнішньої торгівлі України [2]. Як бачимо, ринок ЄС є одним із найважливіших експортних ринків України. Виходячи з цього, нарощування торговельних, інвестиційних та коопераційних зв'язків із провідними країнами ЄС набуває пріоритетного значення. Важливість співробітництва України з Європейським Союзом та його окремими державами-членами пов'язана з тим, що це угруповання буде визначати напрями економічного прогресу та політичну стабільність у регіоні в довгостроковій перспективі.

Як свідчить практика зовнішньоекономічної діяльності, торговельно-економічні відносини України з країнами Євросоюзу регулюються, по-перше, загальними для всіх країн ЄС положеннями торгового режиму, по-друге, тими інструментами, які застосовуються у Світовій організації торгівлі.

Враховуючи вигідність географічного положення, наявність багатих природних ресурсів, потенціал належно підготовлених фахівців, з одного боку, та високу зацікавленість іноземного капіталу щодо поглиблення економічних зв'язків – з другого, Україна має вагомий підстави для органічного входження в систему європейського поділу праці, а отже, і у сферу економічних інтересів країн – членів ЄС.

При цьому до конкурентних переваг України в намаганнях закріпитися на європейському ринку передусім належать:

- високий експортний та науково-технологічний потенціал;
- вигідне географічне положення;
- порівняно низькі виробничі витрати.

Одночасно у виробленні та реалізації євроінтеграційних заходів України важливе значення має використання досвіду найпотужнішої країни ЄС – ФРН у сфері зовнішньоекономічної політики, яка орієнтована на розширення експансії товарів німецького походження на світових ринках, нарощення присутності ні-

мецького капіталу в банківській сфері та інвестиційних вкладеннях у країнах світу. При цьому одним із найважливіших питань зовнішньоекономічної політики є вирішення проблеми зайнятості та зниження рівня безробіття насамперед у самій Німеччині. Останній момент стосується всіх країн ЄС.

У цьому аспекті з позиції України заслуговує на увагу адаптована до діяльності у глобалізованому середовищі ринкової економіки модель реалізації зовнішньоекономічної політики у сфері підтримки експортної експансії власних товаровиробників, яка успішно апробована ФРН. Підтвердження зазначеному – динаміка обсягів експорту німецьких підприємств: якщо у 1990 р. обсяг німецького експорту склав 348,1 млрд. євро, то у 1995 – 383,2 млрд. євро, у 2000 – 597,4 млрд. євро, у 2005 – 786,2 млрд. євро, у 2006 – 893 млрд. євро, у 2007 – 965,2 млрд. євро, у 2008 – 984,1 млрд. євро, у 2009 – 803,3 млрд. євро, а в 2010 р. – 959,5 млрд. євро [3]. Свідченням ефективності державної підтримки експорту в цій країні є те, що впродовж 2004–2009 років ФРН посідала перше місце серед світових експортерів, та й за динамікою розвитку експорту з початку 2011 року є підстави очікувати її повернення на цю саму позицію. У такій ситуації розвиток співробітництва між Україною і Федеративною Республікою Німеччина, як одним із найпотужніших членів ЄС, може стати взірцем та локомотивом для прискорення євроінтеграційних процесів у нашій державі.

Розглядаючи індикативні показники розвитку економіки країн ЄС, слід врахувати, що зростання обсягів промислового виробництва в нинішніх умовах не завжди може бути об'єктивним показником, оскільки його наповнення відбувається і за межами самої країни. Нових рис набувають складові зовнішньоекономічної політики у зв'язку із розширенням ЄС та входженням до Європейського Союзу нових країн. Із розширенням ЄС і наближенням його кордонів до України, у німецьких підприємств та інвесторів постійно зростає зацікавленість у розширенні співробітництва з Україною, використанні висококваліфікованої української робочої сили.

Водночас, як свідчить аналіз, існує ряд причин, що стримують динамічний розвиток зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС. Їх можна розділити на дві групи:

1 – Внутрішні чинники. Це, насамперед, перешкоди із відшкодуванням податку на додану вартість експортерам продукції, слабкість механізмів державної підтримки експорту, організаційна та структурна слабкість українських виробників експортоспроможної продукції;

2 – Зовнішні чинники. Серед них слід назвати негармонізованість європейських та українських стандартів, недостатню інформаційну підтримку експорту з України, слабкість інфраструктури зовнішньоекономічних представництв. Порівняймо: якщо у ФРН сьогодні є лише 14 представництв українських підприємств і фірм, то лише в одному місті Гамбурзі працює понад 150 представництв із Китаю. Не на користь України у цій сфері свідчить порівняння з мережею представництв у Німеччині з Польщі, Угорщини, Російської Федерації та інших країн.

Аналіз характеру, особливостей і чинників експортно-імпортних операцій України, у яких віддзеркалюються конкурентні можливості української еко-

номіки, свідчать про недостатній рівень ефективності зовнішньої торгівлі. Стосується це, передусім, її несприятливої структури з позиції розширення присутності України на ринках Євросоюзу. Водночас, безперечним є факт, що розвиток зовнішньоторговельного співробітництва України з країнами ЄС стримується через відсутність позитивних змін у галузевій структурі української економіки.

Високотехнологічні товари та послуги посідають в українському експорті до Євросоюзу досить незначну частку. При цьому наявні переваги щодо формування високотехнологічного типу конкурентоспроможності використовуються недостатньо. А конкурентоспроможність української економіки в зовнішньоторговельних відносинах із ЄС ґрунтується переважно на цінових чинниках та порівнянних перевагах низької вартості робочої сили та експорту природних ресурсів.

Розвиток торговельно-економічних відносин України з ЄС стримують також наявні проблеми, пов'язані з режимом доступу українських експортерів на ринок ЄС. Невирішеність проблеми гармонізації стандартів і процедури сертифікації України та ЄС є чи не найголовнішою перешкодою на шляху організації кооперування промислових підприємств України і європейських країн, зокрема Німеччини, а отже, і переходу до якісно нового стану торговельних зв'язків між країнами.

Значною перешкодою на шляху українських товарів на європейський ринок є технічні, санітарні та інші бар'єри. Наприклад, торгівля з країнами ЄС продукцією сільськогосподарського походження пов'язана з необхідністю дотримання високих, подекуди штучно встановлених санітарних стандартів. Окремі вироби із сільськогосподарської сировини можуть постачатися тільки за наявності відповідних ліцензій на ввіз, а торгівля ними регламентується обов'язковим дотриманням цінових параметрів, які щорічно встановлюються Європейською Комісією. Цей момент має важливе значення для України, оскільки після вступу до СОТ торгівля українськими аграрними виробами у європейських країнах може ускладнитися.

Таким чином, своєрідний прорив у зовнішній торгівлі України на європейському ринку та активізації коопераційних зв'язків, як передумови наступної інтеграції в європейські структури, можна здійснити за одночасного впровадження системи заходів державної підтримки та протекціонізму – з одного боку, і кардинального розширення присутності українських підприємств на цьому ринку – з другого боку.

Перспективними євроінтеграційними напрямками зовнішньоекономічної діяльності України, виходячи із концепції відносин ЄС зі східними і південними країнами, можемо вважати такі:

- 1) вироблення системи преференційних торговельних відносин і відкриття ринків;
- 2) розвиток легальної міграції;
- 3) інтеграцію в транспортну, енергетичну і телекомунікаційну мережу та європейський дослідницький простір;
- 4) використання інструментів захисту і сприяння інвестиціям, підтримка інтеграції у глобальну торгову систему.

Процес наближення до режиму вільної торгівлі України з ЄС повинен, на наш погляд, бути поетапним і асиметричним. Лібералізація ринку Євросоюзу має ви-

переджувати лібералізацію імпорту в Україну. Це важливо для української економіки, яка ще не готова до жорсткого міжнародного суперництва.

Аналіз світового досвіду щодо державної підтримки національних експортерів свідчить, що вагомим засобом в освоєнні нових зовнішніх ринків є активна зовнішньоекономічна політика, яку проводять економічно розвинені країни. Важливу роль тут відіграє вироблення та використання відповідних моделей державного регулювання економіки у частині зовнішньої торгівлі.

Значну зацікавленість викликає японська модель регулювання економіки [4, с. 44], у складі якої в контексті державної підтримки зовнішньоторговельної діяльності вагоме значення мають такі елементи, як «агресивний розвиток експорту» та «обмеження прямих іноземних інвестицій». Використовуючи зазначену модель, Японія розвивала свою економіку з акцентом на розширення експорту у відповідних цільових галузях. Засобами регулятивного впливу виступали спеціальні податкові пільги у вигляді прискореної амортизації (пропорційно до обсягів експорту), а також інструменти валютно-кредитного регулювання (дешеві кредити для розвитку виробництва сировини і комплектуючих; фінансування певних видів діяльності за ставками нижче ринкових).

У Німеччині вагомий вплив на постійну активну позицію німецьких експортерів та розширення експансії німецьких товарів на світових ринках має ефективна зовнішньоекономічна політика ФРН. Однією із її складових є серйозна інституціональна підтримка вітчизняних товаровиробників у їх намаганнях зберегти завойовані та освоїти нові ринки. Зокрема, у Німеччині створена і діє потужна система підтримки та сприяння національному експорту. В основі цієї системи знаходяться такі базові правові положення, як «Основний Закон ФРН» [5] і «Закон про зовнішньоекономічні зв'язки» [6] з наступною Постановою про порядок його виконання [7]. Відповідно до цих правових актів регулювання зовнішньоекономічних зв'язків належить до компетенції держави. Підтримку національному експорту надають державні, громадські та приватні структури: парламенти Федерації і Федеральних земель, міністерства, союзи, асоціації, Промислово-торгова палата ФРН та земельні палати, Східний комітет німецької економіки, фінансово-кредитні інститути та ін. Велику увагу приділяють цьому питанню Федеральне міністерство економіки та технологій і Федеральне міністерство фінансів. У численних урядових відомствах є структурні підрозділи, які прямо або опосередковано надають допомогу і сприяння німецьким експортерам.

Держава через програми Федерації та Федеральних земель надає підтримку (включаючи заходи фінансового і податкового сприяння) німецьким підприємствам при організації виробництва продукції, конкурентоспроможної як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку, послідовно виступаючи при цьому в рамках Організації з економічного співробітництва (OECD) за поступову відміну наявних у ряді країн державних дотацій при експортних операціях. Система державної підтримки національного експорту ФРН здійснюється шляхом:

- страхування експортних кредитів;
- надання сприяння у здійсненні ярмарково-виставкової діяльності за межами ФРН;

- консультаційно-інформаційного забезпечення фірм-експортерів.

Як свідчить практика, ФРН має тверді наміри й надалі зміцнювати свої позиції як на старих, традиційних, так і на нових ринках збуту, підвищувати конкурентоспроможність своїх товарів і технологій, всіляко сприяти експортерам, посилювати представництво німецької економіки за кордоном із допомогою державних (у тому числі, дипломатичних) та громадських організацій і приватних структур. Про це свідчать, передусім, дії Федерального уряду Німеччини. На найближчу перспективу «зовнішньоекономічна політика є центральною частиною політики економічного зростання та зайнятості, яку проводить Федеральний уряд Німеччини. Вона включається в політичні рамки, обумовлені соціальною ринковою економікою та системою світового господарства» [8, с. 85].

При цьому зовнішньоекономічна експансія під гаслом «Всесвітня активність» отримала продовження як частина програми дій до 2010 року. Її метою стало міцніше фокусування зовнішньоекономічного інструментарію у практичному використанні на середніх підприємствах та складному ринку. В рамках зовнішньоекономічної політики ФРН зовнішня економіка і політика розвитку стають ще більш взаємопов'язаними, в результаті чого прискорюється співпраця між відповідними їх складовими. Для гарантування можливостей забезпечення сировинними ресурсами працюючих німецьких підприємств в умовах світової конкуренції Федеральний Уряд у тісній співпраці з господарським сектором країни планує сировинну стратегію, зокрема у сприянні зарубіжній діяльності німецьких підприємств у сировинному секторі та збереженні конкурентних умов при міжнародній торгівлі сировиною. Головні стратегічні питання зовнішньоекономічної політики в найближчій перспективі вирішуватимуться передусім у Росії, Китаї та Індії.

Починаючи з 2006 р. та на подальшу перспективу були передбачені такі головні інструменти зовнішньоекономічного впливу в рамках зовнішньоекономічної експансії Німеччини [9, с. 86–87]:

- 1) гарантії експортного кредитування (страхове покриття АТ «Гермес») у зміцненні німецьких експортних підприємств у міжнародній конкуренції;
- 2) кредитні гарантії для вільних фінансових кредитів (UFK);
- 3) інвестиційні гарантії для захисту від ризиків закордонних інвестиційних вкладень німецьких підприємств.

Зазначені елементи моделі інституціональної підтримки розвитку експорту ФРН залишаються актуальним інструментом для трансформації в країнах із новітньою парадигмою економічного розвитку.

В Україні особлива роль щодо сприяння і підтримки експортної експансії належить таким інструментам державного регулювання зовнішньої торгівлі, як тарифне і нетарифне регулювання; забезпечення конкурентних умов для її здійснення та проведення змін у законодавстві, передусім згідно із критеріями СОТ; ефективні монетарні дії, особливо валютно-кредитного регулювання. Ці питання є особливо актуальними для України, насамперед з огляду на її високу експортну залежність – до 46% ВВП. Водночас, відсутність відповідних регуляторних дій на державному рівні не завжди дають необхідний результат і очікуваний ефект.

Висновки. Регулятивні дії держави задля підтримки зовнішньої торгівлі України та успішної реалізації стратегічного курсу на інтеграцію до світового господарства доцільно проводити за такими напрямками діяльності:

1) здійснення заходів щодо поглиблення партнерства і співробітництва, створення зони вільної торгівлі, зміцнення договірно-правової бази відносин між Україною та ЄС;

2) активізація діяльності щодо усунення тарифних, нетарифних і технічних перешкод на шляху української експортної продукції, відміна дискримінаційної торговельної практики, зокрема у частині антидемпінгових розслідувань;

3) проведення роботи щодо позитивного позиціонування європейських країн відносно України в міжнародних фінансових організаціях з метою проведення реструктуризації зовнішніх боргів на оптимальних для нашої країни умовах, отримання фінансової та технічної допомоги для здійснення структурних реформ, підтримки платіжного балансу;

4) залучення фінансового, технологічного і наукового потенціалу країн-партнерів у зовнішньоекономічній діяльності для прискорення реформування економіки, органічного входження до системи світового поділу праці та підвищення конкурентоспроможності української продукції;

5) поглиблення коопераційних зв'язків із країнами та раціоналізація на цій основі зовнішньої торгівлі шляхом нарощування українського експорту з високим рівнем технологічної переробки й оптимізації імпорту через збільшення в ньому частки інвестиційних товарів;

6) раціональне використання та реалізація в повному обсязі проектів технічної, економічної та консультативної допомоги нашій країні з боку урядів основних країн – партнерів у зовнішньоекономічній діяльності.

Основними засобами реалізації інтересів України у сфері експортно-імпортної діяльності з огляду на інтеграційні прагнення органів виконавчої влади України, які наділені функціями державного регулювання економіки, в найближчій перспективі могли б стати:

- надання інформативно-аналітичної підтримки зовнішньоекономічній діяльності, яка, зокрема, повинна складатися із моніторингу зовнішніх ринків товарів та розробки рекомендацій для нарощування експорту українських товарів, проведення рекламних, іміджевих, пропагандистських кампаній для популяризації розвитку економічних стосунків з Україною, сприяння реалізації перспективного плану участі ук-

раїнських суб'єктів господарювання в закордонних виставкових заходах;

- розробка стимулюючих заходів щодо нарощування присутності українських суб'єктів господарювання на міжнародному ринку шляхом запровадження системи кредитної підтримки українського експорту, сприяння проникненню українського капіталу на зовнішні ринки та створення спільних підприємницьких, банківських та страхових структур;
- впровадження комплексних галузевих програм стимулювання експорту українських підприємств, зниження енергоємності виробництва, стимулювання формування потужних національних фінансово-промислових груп та надання політико-економічної підтримки розвитку їх зовнішньоекономічної діяльності.

Окреслені проблеми у сфері зовнішньоекономічного співробітництва України залишаються не тільки конкретними питаннями для подальшої реалізації, а й самостійними об'єктами для наукового дослідження. Від ефективності їх позитивного вирішення залежить досягнення поставленої мети щодо успішної інтеграції України як у світові, так і, передусім, в європейські економічні структури.

Література

1. Зовнішня торгівля України товарами з країнами ЄС. – <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами. – <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Außenhandel. Gesamtentwicklung des deutschen Außenhandels ab 1950. – Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, 2011.
4. Michael E. Porter, Hirotaka Takeuchi, Mariko Sakakibara. Can Japan compete? BASIC BOOKS, PERSEUS PUBLISHING. Cambridge, Massachusetts, 2000. – P. 44.
5. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949 (BGBl. S.1), zuletzt geändert durch zwei Gesetze zur Änderung des Grundgesetzes vom 26. Juli 2002 (BGBl. I, S. 2862/2863).
6. Außenwirtschaftsgesetz vom 28. April 1961. Zuletzt geändert durch V. v. 19.12.2005 BAz. Nr. 248, 17325; Einfuhrliste neugefasst durch V. v. 19.12.2005. – <http://www.bundesregierung.de>
7. Verordnung zur Durchführung des Außenwirtschaftsgesetzes. – <http://www.bundesrecht.juris.de>
8. Jahreswirtschaftsbericht 2006: Reformieren, investieren, Zukunft gestalten – Politik für mehr Arbeit in Deutschland. – Berlin: Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie, 2006. – S. 85.
9. Jahreswirtschaftsbericht 2006: Reformieren, investieren, Zukunft gestalten – Politik für mehr Arbeit in Deutschland. – Berlin: Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie, 2006. – S. 86–87.

Стаття надійшла до редакції 17 травня 2011 року

Науковий журнал
«Економічний часопис-XXI»
читайте на веб-порталі
www.soskin.info/ea/